ՓԱՐԻԶ

ԼՐԱԳԻՐ ԿԻՍԱՄՍԵԱՅ

ԾԱՆՈՒՑՈՒՄՆ

ԵՒ ՊԱՅՄԱՆՔ ՍՏՈՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Այս լրագիրը երբեմն լաբեալ մը անդամ ուրիշ օրերը հրատարակի։

Տարեկան գինն է Փարիզի համար . . . . . ֆ. 20
Տասներորդանի . . . . . » 24
Անգլիայ, Արբիոդանի ու Պարսկաստանի » 25
Ասիոյ ու Եգիպտոսի . . . . . » 26
Ռուսաստանի ու Մալթա-Վալտիոյ . . . . » 28
Ամերիկայի, Հնդկաստանի ու Ճավայի . . . » 30

Իրատարակչին երեքն առանցին՝ մեկ ֆրանգ։
Սարքատրոնիներուն գրասենեակը գտնուելու է Ֆրանսիոյ (Եւրոպայի) վերջուին։
Լրագրոյս վերաբերեալ նամակները ու գրոնները այս օրինակ հասցեին ուղղեցեր են։

M. A. Mourad, rue du Dragon, 26, à Paris.

Ե. անանց ֆոնայինն նախիր ալեգրի է վերաբերեալ։

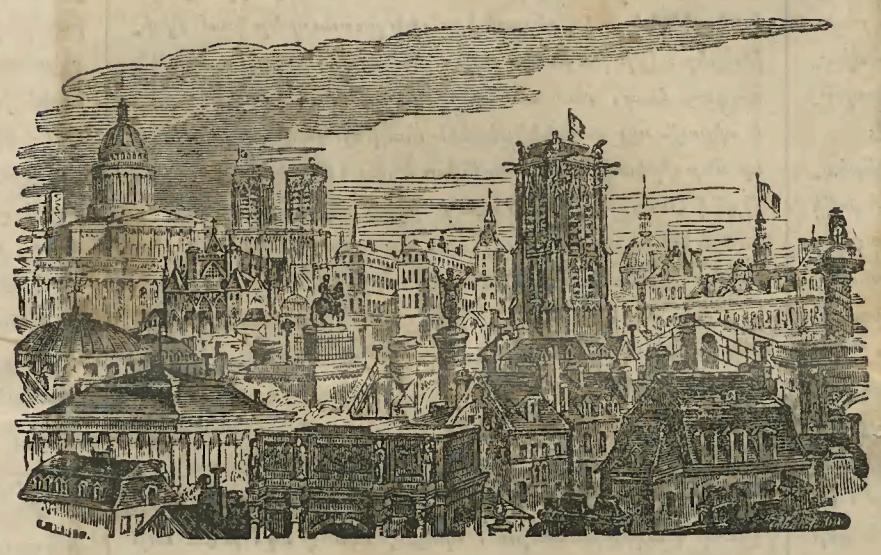

ԱՆՈՒԱՆՔ

ԱՐԳՈՅ ԳՈՐԾԱԿԱԼԱՑ

Կոստանդնուպոլսոյ, Պ. Եպրատ Մուրատեան։
Անգլիանոսպոլսոյ, Տ. Մկրտիչ Բիւրեղեան։
Զմիւռնիոյ, Տ. Սարգիս Մ. Ճմշկրտեան։
Բերիա (Հալեպ), Տ. Յ. Ս. Բիւրեղեանոց։
Նիկոմեդիա, Պ. Տիգրան Մուրատեան։
Թրեբիզոնդ, Տ. Թադեոս Ֆիւլիեան։
Էրզրում, Տ. Ա. Յակոբ Յովասափեան։
Տրապիզոն, Տ. Պօղոս Կիւրեղեան։
Եւ (Մալաթիա), Տ. Յակոբ Պաշտէեան։
Վիեննա, Տ. Ն. Կ. Մարգարեան։
Թէհրան, Տ. Մարգարոս Թանդանեան։
Մանչեսթր, Տ. Գասպար Յ. Յովսէփեան
Ամերիկայ, Տ. Ս. Մ. Մէնասեան։
Պոլսավանք ի-Ճուղա, Տ. Գ. Նահապետեան։
Կալկաթա, Տ. Յովհաննէս Ալբասեան։

ԵՐԲՈՐԴ ՏԱՐԻ. — ԹԻՒ 68 | 1862 | 6 ՅՈՒՆԻՍ

ՏԷՐ ՄԱՏԹԷՈՍ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԷ ՋԱՏԱԳՈՎԵԱՆ,

ԴԱՇԱՆՑ ԹՈՒՂԹԻ

ԱՆԱՁԱՌ ՔՆՆՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ՀԵՐՔՈՒՄԸ

(Շարունակութիւն։ — Տես լրագրոյս նախընթաց թիւը։)

Առաջին առաջադրութիւն։ Ամենայմ լսուած է, որ մեր ազգը և եկեղեցին սակաւաթիւ ըլլալով՝ մեծ ազգի և եկեղեցւոյ մը պատուաստելու է, որ ծաղկի և զօրանայ։ Ըստ մեզ ազգի մը բազմաւորութեան կամ սակաւաւորութեան խնդիրը երկրորդական է, առաջին և էականը ըլլալով անոր անդամոց իրարու հետ ունեցած յօդակապութեան սերտութիւնը։ Թէրմոպիլի, Մարաթոնի, Սալամինի, Արբելլի, Վարդանակերտի և Պէրլինի ճակատներու նկարագիրը կարդացողը կտեսնէ, որ երբեմն 1,000, 2,000, 4,000, 10,000 զօրականք 10,000, 50,000 և մինչև 400,000 զինուորաց դիմադրեալ եղան և յաղթեցին։ Մարդ ամենուրեք մարդ է. մի մարդը միշտ մի մարդ արժէ. քիչի շատին յաղթելու, շատի քիչին յաղթուելու գաղտնիքը իւրաքանչիւր ազգի հրահանգի, դաստիարակութեան և կրօնական սկզբանց մէջն է. ընական իրաց մէջ ալ նոյնը կտեսնուի, որ ինչ բարոյական աշխարհի մէջ. ամէն մարդ դիտէ որ ցեղի շաղախը կամ ծերը կիրէն տկար է, որ վայտեայ բևեռը մետաղէն ապիկար է, որ հողէ շէնքը քարեայ կամ կճեայ շէնքէն սակաւատև է։ Եթէ 2,000 Հայեր Վարդանակերտ 4,000 Արաբայ յաղթեցին, վասն զի ան 2,000ը մէկ հոգւով և մէկ զգայմամբ պատերազմեցան, վասն զի ան 2,000 հոգին իրև մի անձն և մէկ նպատակի համար կռուեցան։ Երևելի մարմինը զոյն ինչ է, կարևորը հոգին է, հոգւոյ կեանքն ալ կրօնական, բարոյական և քաղաքական ճշմարտութիւններն են կամ ուսումն և դաստիարակութիւն։ Մեր բանասէրներէն մէկը երբեմն գրեց, որ կրօնն ու լեզուն ազգայ միասնելու արդելք եղան. մեք ալ կսնդեմք, որ առանց կրօնի և լեզուի ոչ ազգ կայ, ոչ ժողովուրդ. և եթէ ազգ և ժողովուրդ կան, վասն զի կրօն մը և լեզու մը ընդունեցին. առանց լեզուի և կրօնի անհատներ կան և ոչ թէ ազգ. մարդկեղէն անհատներ իրարու կապող և ազգութիւն կազմող շաղախը կրօնն է, ինչպէս կիրը հոյակապ տաճարայ քարերուն։

Մարդկային ընկերութիւն մը առանց կրօնի չէ եղեր և չի ալ կրնար կենալ։ Զիարդ և լինի այլոց, յայսմ մասին, կարծիքը, այս ինչ անտարակուսելի է, որ ամէն ազգ և ժողովուրդ կրօնքով կազմուեր են, որ ամէն քաղաքակրթութիւն կրօնէ ծներ է, որ ամէն ազգապետք և օրէնսդիրք իյուսիսենից անտի կրօնից բարերար ազդեցութեամբ իրենց հասարակութիւնը հիմներ, լուսաւորեր և ծաղկեցուցեր են. որոնք ճշմարիտ կրօնէ զուրկ ըլլալով սուտ կրօն հնարեր են։

Քրիստոնէական կրօնը, որ իրև յաւիտենական ճշմարտութիւն Ադամայ հետ մարդկային ազգին տրուեցաւ մեր հայրենի երկիրը մարդարէից սպասաւորութեամբ զարգացաւ և Յիսուսի Քրիստոսի միջնորդութեամբ կատարելագործեցաւ, մի է անտարակոյս և անխոտոր, ինչ կերպարան որ առնու, և սր կլիմայի տակ բարգաւաճի։ Քրիստոնէական կրօնի արմատը մի է միշտ, որ է Քրիստոս Աստուած. այլ և այլ ազգայ կամ աշխարհայ եկեղեցիքը ծառի մը այլ և այլ ոստերուն կնմանին, որոց բունը որքան ամէ, այնքան ալ անոր ոստերը կտարածին ու իրարմէ կհեռանան։ Այս ոստերու իրարմէ հեռանալը արտաքին է, ռամկայ համար է. անոնց ներքին միաբանութիւնը ի ձեռն արմատոյն և բունին անխոտոխ կմնայ միշտ բաց ի անոնցմէ, որոնք մարդկային խարէութիւններով թիւնաւորած կդօսանան ու բունէն զատուելով կմեռնին։

Հայաստանեայց սուրբ եկեղեցին այն հին ոստերէն մէկն է, որ Երուսաղէմէն եկած Առաքելոց մշակութեամբը Քրիստոնէութեան բունին վերայ բուսաւ, ու ի սկզբանէ մինչև յայսօր աստուածային ճշմարտութեան անասպակ և կենդանարար աղբիւրէն ուռոգուելով՝ միշտ կենդանի մնայ։ Հայոց Եկեղեցին Երուսաղէմի Սիոնի դուստր է և ոչ թէ Հռոմայ Ս. Պետրոսի կամ Կոստանդնուպօլսի Սուրբ Իմաստութեան։ Այսմեն ազգայ և աշխարհայ եկեղեցիք իրարու քոյր են, ամենքն ալ Երուսաղէմի դստերք են և մէկը մէկալին ծնող և մայր ըսուելու իրաւունք չունին, եթէ ոչ երկրորդական առմամբ։ Այլ եկեղեցիք դնալով դնացին և բազմացան, շատերն ալ մեռան, մերիններն ալ առաջ բազմածին, յետոյ անդաւակացաւ։ Նախախնամութեան գաղտնիքը, իրև հոգեւոր, գիտելու արժանաւորութիւնը չունենալով՝ մարդ կօրէն այսչափ ինչ կրսեմ. քանի որ Քրիստոսի Հոգին Լուսաւորչի, Գրիգորիսի, Վրդանէսի, Արիստակիսի, Մեծին Ներսէսի, Սահակայ, Մեսրոբայ, Ղեւոնդեանց, Օձնեցիի, Շնորհալիի, Իսրայէլի և այլ հաւատարիմ մշակաց՝ Հայոց խօսեցաւ, մեր եկեղեցին ալ օր ըստ օրէ ընդարձակեցաւ. Վրացիք, Աղուանք, Ծոդէք, Ճիղրք, Ծանարք, Ասորիք, Լիւնիք, Հոնք և Այրարատեանք մեր եկեղեցիին ընկալան Աւետարանի լոյսը, երկար ատեն մեր եկեղեցիին, իրև դիտոտ մը ստինքէ ծծեցին կենաց բանի փրկարար կաթը։

Նկատ վերջապէս փորձութեան վայրկեանը։ Մեր եկեղեցին, որ երբեմն մինչև Նիւշապուհ արևապաշտութեան վերայ յաղթանակ կանգնեց, մահմէտականութեան և հերձուածոց կատաղութեամբ բորբոքեալ բովի մէջ փորձեցաւ. իր դստերաց շատերը իրմէ զատուեցան. ոմանք այլ եկեղեցեաց յարեցան. կէսք Աբարիոյ մարգարէի մոլորութիւնը գրկեցին։ Այս փորձութեան ատենը թէև Քրիստոնէութեան գրաբ, որ է ուղղափառ հաւատք, անկողոպտելի մնայ մեր եկեղեցւոյ մէջ, այլ Թադէոսի, Լուսաւորչի, Գրիգորիսի և Արիստակիսի հոգին, որ է կեանքը մահու տալով Քրիստոնէութիւնը քարոզել առաջի թագաւորաց, իշխանաց և ժողովրդոց, վերացաւ մեր պաշտօնեայներէն. և Սահակայ և Մեսրոբայ գործը, որ էր կղերի և ժողովրդեան մէջ համանդամայն ի ձեռն ուսման լուսաւորութիւն արմատացնել, մոռցուեցաւ։

Անկէ մինչև յայսօր, այս երկու նորոգիչ և կենաստու սկզբունքը տեղի տալով, կարծես թէ, մերայնոց վերայ տեսակ մը աղջամուղջ տիրեց, ինչպէս ձմեռուան սառը կանաչասաղարթ դարատտանի մը վերայ. կենդանարար Ս. Հոգւոյ տաճօղ սիրոյն յաջորդեց տեսակ մը թմրեցուցիչ պաղութիւն։ Հայութեան բարոյական և քաղաքական շէնքը խախտիլ սկսաւ. հայրենեաց, միութեան, ազգութեան, միակրօնութեան սկզբունքը գնալով դնացին և քայքայեցան. Քրիստոսի վրեմ, նորոգող, կենդագործող վարդապետութիւնքը անկարող առաջնորդաց պատճառաւ անգործ մնացին. ժողովրդեան սիրտը խոպանացաւ. հասարակաց բարիքը, բարոյական առաքինութիւնքը մոռցուեցան. ամէն անհատ իր անձին շահը սկսաւ մտմտալ, ըստ հանգոյց անձին գնալ. հովիւներն, որ օրինաց պաշտօնեայ էին յառաջ, այնուհետև օրինաց տէր եղան. միտք, հոգիք, սիրտք փոքրկացան, նուաստացան. հեղ և մարդասէր Քրիստոսի բարոյականը մարդիկ ուղղելու անբաւական սեպուելով, սրտոր, բանտ, կոպանք, տուգանք և ծեծ եկեղեցւոյ շեմէն ներս մտան. ու հօտապետները ամբոխապետութեամբ նղովքի և բանադրանքի շանթեր տեղալ սկսան Բարգէն և Աբրահամ կաթողիկոսներէն սկսեալ մինչև 1846 թիւը այլախորհ Հայոց վրայ. իրաքանչիւր նղովք մեզմէ մէկմէկ ամբողջ ազգ և խումբ զատեց. որչափ բանադրանքը զայրացաւ, այնչափ ալ մեր ազգի թիւը պակսեցաւ։

Քրիստոսի և Լուսաւորչի արեամբ և բրտինքով հաստատեալ, եղբայրացեալ ժողովուրդներն և ազգերը խաթամիտ և ապաշնորհ առաջնորդաց ձեռքով այսպէս և այսքան յօշոտեցան, պատակոտեցան և ցրուեցան, այնպիսի առաջնորդաց ասեմ, որ իրենց մեծ հաւատքովն, ու ճիւնափայլ սրբութեամբը մլուկ մը չկրցան ստեղծել, բայց, հինգ հազար, քսան հազար և հարիւր հազար Քրիստոսի արեամբ գնեալ Հայեր հոհոալով բանադրեցին և հոգևոր մահու դատապարտեցին, չմոռնալ ճարտարապետի գործը թողլով, ազգաւեր քակողի գործ գործեցին, որպէս զի այս կամ այն շլամիտ Այիրանեաց հանգ ըլլան և ռամկին գովուին։

Արդ թէպետև հին մարդոյ ապականեալ կիրքին դեռ ոմանց միտքը խառնեալ և տեսութիւնը միդապատ, եղբայր եղբօրմէ, հայր յորդւոյ, մայր իր դստերէ բաժնուած, իրարու դէմ կասկած, ատելութիւն, վրէժ կշնչեն, իրենց ձեռքը իրենց ազգութիւնը և պարծանքը աւրելով օտարին կյարին. այլ մի՞թէ կարելի չէ այս կորստական, ընդծուն զատխլայրի վերայ վայրկեան մը կանգ առնուլ, աչուընիս դէպ ի անցեալը դարձուցանել, տեսնել և կշռել ազգայնութեան շէնքի այն տխուր փլատակները, զոր մեք մեր ձեռքը ընինք, և ամաչելով ու սոսկալով այսչափ ոճրագործութեան վերայ, միտք բերելք Կենսարարի անսուտ բանը «Ամենայն թագաւորութիւն և տուն բաժանեալ յանձն՝ կործանի և աւերի.» և այս աղէտոյն հետևանացը վերայ խորհելով՝ յօժարիմք անդամ մի, դոնէ իրև ի Քրիստոս ծնեալ նոր արարածներ, իրև Հայկայ որդիք, իրարու ձեռք երկնցունել, դիրար եղբայրաբար ողջունել և ատելութեան նիւթը Քրիստոսի հոգւովը, Քրիստոսի սիրովը քննել և պարզել։

Դիցուք թէ մեր հովիւները այնպէս թմրեցան, որ պատասող գայլերու լուենց փարախի մէջ մտնելը առաջուընէ չմտնատալով, ապա ոչխարաց գիշատման կսիրէն սիրելով՝ փոխանակ տիրասէր ու հաւատարիմ շանց պէս գողի և գայլի վերայ յարձակելով, իրենց կեանքը հօտի վերայ դնելով դիմնամին փարախէն վանելու, ոմանք, աւա՛ղ, վիրաւոր ոչխարները պատելու և բժշկելու տեղ, գնուսա ևս գողերու հետ մէկ տեղ փարախէն

անձի՞ք դուրս վանեցին. այլ մի՞թէ այսօրուան օրս հինգ միլիոն Հայոց մէջ հինգ անկեղծ, հաւատարիմ և Քրիստոսի արեամբ ներկեալ եկեղեցական կամ աշխարհական, կենդանագէտ, հեռատես և եղբայրասէր անձինք չկան, որ այսպիսի պատառուածի աղէտալի հետևանաց վերայ խորհրդածելով՝ անոր դարման մը տանելու և կարկատելու հնար գտնեն: Ամեն բերդ, որչափ ալ անառիկ կարծուի, առնելու համար շինուած է, բաւ երևելի զօրավարներէն մէկը. ամեն բաժանմանց միաբանութեան ճար կայ, ասեմ և մեր, միայն թէ, միաբանութեան մշակները եսականութիւնը մէկզի դնեն:

Մի՞թէ Հայք, Յոյնք և Լատինք Քրիստոսի գերեզմանի և Ծննդեան մի և նոյն եկեղեցւոյ և մի և նոյն սեղանի վերայ աստուածպաշտութիւն և պատարագ մատուցանելով հերձուածող և չարափառ են. մի՞թէ Լուսաւորչեան, Հռոմէական, Բողոքական կամ Յունադաւան Հայերը մի և նոյն եկեղեցւոյ մէջ աստուածպաշտութիւն կատարելով չարափառ կըլլան: Կարճ մտաց, նեղսրտաց հոգւոյ, բթոտ աչաց, այո՛, այսպէս կերևի. բայց Քրիստոսի արեամբը ներկուած հոգիներու, Աստուծոյ և եղբօր սիրովը լեցուն սրտերու, այն սիրովը կըսեմ, որ հաւատքէն և յոյսէն վեր է և զօրաւոր, ըստ ամենայնի հակառակը կերևի. և միաբանութեան առաջին քայլը կհամարուի:

Ի՞նչ օգուտ մեզ այս և այն եկեղեցւոյ յարելէն, մինչև միաբանութիւնը մեր ազգի մէջ հաստատուէր չէ. մի՞թէ բաժանասէրները կանխակալէն բոլոր ազգը իրենց ետեւէն քաշել և այս կամ այն եկեղեցւոյ պատուաստել. ով կուզէ՝ թո՛ղ հաւատայ. ըստ մեզ, անհնարին գործ մըն է աս: Անոնք, առ առաւելն, արդի հինգ բաժանմանց վերայ վեցերորդ բաժանում մը կարեն աւելցունել խումբ մը ժողովուրդ ազգութեան արմատէն պոկելով և վէրս ի վերայ վիրաց դնելով. ահա՛ ըստ մեզ բաժանասիրաց վախճանը: Ընդ հակառակն, ազգի բաժանեալ մասերու միաբանութեան խնդիրը կենսատու, փրկարար խնդիր մի է, որուն ամեն ճշմարիտ Հայեր հաճին պիտի գործակից ըլլալ, աղէկ համոզուած ըլլալով, որ օտարէն եկած ազատութիւնը գերութեան ոսկեզօծ շղթայէն տարբերութիւն չունի. որ օտարը, որչափ ալ մարդասէր և առատաձեռն ըլլայ, իր գանձն ու արիւնը չվատներ մեզ կամ ուրիշի բարօրութիւն տալու անոր կրօնը ընդունելնուս համար: Միջին դարու կրօնամոլութիւնը եռանդուն էր. Սրբազան Պապի Երուսաղէմ Մահմէտեանց ձեռքէն առնելու կամ Ալբինկեանները վայրի չորքոտանեաց պէս ջարդելու համար հանած մէկ հրաւէրը, ան առեն վեց հարիւր հազար քրիստոնեայք թագաւորօք և կայսերօք ծովեր, անապատներ քալեցուց, Եւրոպայէն Ասիա անցուց, մեր օրովը աս մոլեռանդութիւնը մարած է, այնչափ մարած է, որ նոյն Սրբազան Պապը, իր աշխարհական իշխանութիւնը պահելու համար, քանի անգամ բանիւ եւ գրով հրաւէր կարդալով՝ հազիւ կրցաւ երկու հարիւր միլիոն հռոմէականներէն երեք հարիւր Իռլանդացի եւ Իսպանիացի նահատակներ ժողովել Կաստելֆիտարդոյի դաշտը: Բաժանասէրները աւելէ աւելի ինչ փորձ կուզեն:

Եւրոպայի եւ Ամերիկայի քրիստոնէից մեզմէ պահանջածը կրօնափոխութիւն չէ, մի՛ խաբուիք սիրելի Հայք. մի՛ հաւատայք այն խաբեբայ միսիոնարներուն, որոնք կամ Աւետարան ծախելու կամ Փռոփականտայի տիրապետութեան դրօշ ձգտումը տարածելու քօղարկուած եկած՝ Քրիստոսի անունը Հրէի եւ Մահմէտականի տալէն կասկածին. այլ Արեւելքի Քրիստոնէից մէջ խաղաղութիւն, կարգ եւ կրթութիւն տարածելէն չեն ամաչեր: Հաւատացէ՛ք, սիրելի Հայք, որ այսօր ոչ Անգղիոյ Թագուհին, ոչ Գաղղիոյ եւ Ռուսիոյ Կայսերը, ոչ Ամերիկայի Հասարակապետութիւնը այսպիսի խենէշութիւններ ոչ կամին, ոչ ալ կրնան որ իրենց տէրութեանց մէջ գործուին: Ընդ հակառակն, անոնց մեզմէ պահանջածն է քաղաքակրթութիւն, դաստիարակութիւն, երկրագործութիւն, արուեստից եւ վաճառականութեան ծաղկումը եւ ի վեր քան զամենայն՝ ազգային սերտ միաբանութիւն, ինչպէս վկայեն պիտի այն ամեն Հայերը, որք Գաղղիա, Անգղիա, Ամերիկա, Իտալիա կեցեր կամ ճանապարհորդութիւն ըրեր են:

Բնութիւնը Հայուն, Յոյնին, Խռուաթին, Մօլտավանին, Վալաքին, Լեհին, Մաճառին, Իտալացուն, Սերբին, Բօշնակին ոտք տուեր է քալելու համար, ձեռք տուեր է գործելու համար, աչք տուեր է տեսնելու համար, ականջ տուեր է լսելու համար, սիրտ տուեր է ըղձալու համար, միտք տուեր է խորհելու եւ ընտրելու համար, վերջապէս, կամք տուեր է որոշելու եւ ի գործ դնելու համար: Արդ եթէ Հայը ձեռք, ոտք, աչք, ականջ, սիրտ, միտք եւ կամք ունենալով չքալեր, չգործեր, չտեսներ, չլսեր, չզգար, չխորհէր եւ չկամէր իր բարօրութիւնը տնօրինել, մի՞թէ կրօնափոխ ըլլալով յանցաւորութենէ ազատութիւն պիտի գայ, կամ թէ նոր զգայմունք ստանալով իր մարդկային պարտքը ճանչէ պիտի: Մի՞թէ մեզմէ աւելի աղէտ եւ ողորմելի Յունադաւան, Հռոմէական եւ Բողոքական ազգ ու ժողովուրդ չկան. եթէ զմեզ ի միաբանութիւն հրաւիրողները այսչափ գթոտ եւ մարդասէր են՝ ինչո՞ւ նախ իրենց հին կրօնակիցները եւ ընտանիքը չեն լուսաւորեր կամ մխիթարեր: Մի խաբուիք, սիրելի Հայք, փառաւորին ամեն ազգաց հետ, մանաւանդ Քրիստոնէից, անկեղծաբար եւ սիրով. այլ մեր եկեղեցիէն մազի մը չափ չզատուինք, որ մեր փրկութեան խարիսխը եղաւ 1500 տարիէ ի վեր: Աղէկ համոզուինք, որ այն Հայերը, որոնք յանուն Յիսուսի մեր ազգը այս եւ այն կրօնքի կհրաւիրեն, իրենց անձնական շահէն զատ ուրիշ բան չեն խորհիր. աղէկ համոզուինք, որ մեր մէջ խումբեր կան, որոնք, իրենց անօթայի արուեստը աղէկ բանեցնելու համար, զիրենք Հայ եւ Լուսաւորչական կերեւցնեն, այլ սրտով եւ հոգւով Լուսաւորիչն ալ, Լուսաւորչի եկեղեցին ալ ուրացեր են. որոց անունները կամ Բողոքականաց թղթակառողաց տոմարի մէջ արձանագրուած են կամ Լիոնի Լազարիստներու, որոնք անոնք ալ, թէեւ մեր մէջ բարձ եւ պաշտօն ունին, այլ խոռ կամ Վատիկանի լրտես եւ գործակալ են, կամ Փոտի փաստաբան կամ Կալվինի բանակատար:

Կ. Վ. ՇԱՀՆԱԶԱՐԵԱՆ:

(Շարունակելի)

ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ

Գաղղիոյ, և կրնամ ըսել Եւրոպիոյ գրականութեան փառքն եղող ուսմանց մէջ՝ պատմութիւնն է որ առաջին կարգը բռնած է ներկայ դարուս մէջ: Բայց չէ թէ այն չոր ու ցամաք պատմութիւնը որ երբեմն կըրէին միջնակ ժամանակագիրք, այլ անցից բանագործական պատմութիւնը, խրատական ժողովրդեան կենաց այլեւ այլ ժամանակին ցոյց տուած բարոյ նկարագրութիւնը, եւ մանաւանդ նոյն ժողովուրդի ի զարգացումն վարող օրինաց վերայ գիտնական խուզարկութիւնը:

Մեր ազգային գրականութիւնը, որ թէպէտ հարուստ բանաստեղծութեանց եւ զանազան ընտիր հեղինակութեանց կողմանէ, ինձ երևի թէ շատ անփոյթ եղած է այն ուսմանց՝ որուն գլխաւոր յատկութիւնները նշանակեցի, եւ զորս չեն արհամարհած Եւրոպիոյ մեծ ազգաց ամենէն երևելի քաղաքական անձինքը. զորօրինակ, ծանօթ ազգայինները միայն յիշելով, Անգղիոյ Ճիպոնները՝ Հիւմերը՝ Մաքօլէները, եւ Գաղղիոյ Կիզօները՝ Թիէրները՝ Օկ. Թիէրիները եւայլն:

Մանաւանդ ընկերական նորոգութեանց ժամանակը, երբ ժողովուրդք անցից եւ օրինաց մէջ իրենց կազմութեան ձիգ սկզբունքը կը փնտռեն, այս ուսումն աւելի օգուտ կընծայէ: Ուստի եւ մեք մեր սիրելի ընթերցողաց հաճելի ըլլալ կարծեցինք՝ անոնց մատուցանելով համառօտ քաղուած մը Գաղղիական մեծ յեղափոխութեան պատճառներուն եւ ամենէն նշանաւոր անցից վերայ: Պիտի հասկցուի թէ մեք այս ժամանակին անոր համար ընտրեցինք, վասն զի գրեթէ Եւրոպիոյ նոր կազմութեան սկզբնաւորութեան կէտն է անիկայ:

ԳԼՈՒԽ Ա.

ԳԱՂՂԻԱ (1774-1789)

Լուդովիկոս ԺԶ.ի գահակալութենէն մինչև Հօլանտայի Գաղղիոյ հետ ըրած դաշնակցութիւնը:

Լուդովիկոս ԺԶ.ի բարքը: — Տակաւին դար մը չէր անցած Գաղղիոյ ճշմարիտ աղդասէր վերջին թագաւորին (Լուդովիկոս ԺԴ.) ժողովուրդի մը ծաղրական աղաղակներովը գերեզման իջնելուն վրայ, որուն ինք պաշտելին եղած էր յառաջ. և արդէն զառամեալ միապետութեան պատրանքը աներևութացած էր, երբ իր թոռնորդին, Լուդովիկոս ԺԶ. իր հաւուն, Լուդովիկոս ԺԵ.ի մահուանէն յետոյ, թագն ընկալաւ ամենէն վտանգաւոր հանգամանքներու մէջ: Իր միտքը յստակութիւն և ուղութիւն ունէր, իր մտադրութիւնը, ճշգրիտ յիշողութիւնը, զանազան հմտութիւնները զինքը գործի կարող կերևցնէին: Այս իշխանին ամենէն մեծ բաղձանքը ժողովրդեան բարեկեցութիւնն էր, և իր առաջին գործերը բարերարութիւններ եղան: Իր անաչառ ամբողջութիւնը զինքն արժանի ըրաւ տէրութեան ամենէն համեստ մարդոյ տիտղոսին: Բայց երկչոտ էր, յաջողակութիւն, արտաքին սերտութիւն, և մանաւանդ կամք, գործունէութիւն և հաստատութիւն չունէր:

Մօրեփա, Թիւրկօ (1774-1776), Փառլամէնթին դարձումը: — Ի հասակի քսան ամաց թագաւոր լինելով՝ իրեն առաջնորդ մը փնտռեց, և իր ընտրութիւնը ծերունի Մօրեփա կոմսին վերայ հաստատեց, որ, 15 տարեկան հասակին մէջ առեն մը տէրութեան պաշտօնեայ եղած էր Լուդովիկոս ԺԴ.ի և Լուդովիկոս ԺԵ.ի թագաւորութեան ժամանակները, և անխոհեմ պարսաւական խօսքով մը Փոմփատուրի (Լուդովիկոս ԺԵ.ի սիրուհին) բարկութիւնն իր վերայ գրգռելով՝ պաշտօնէ ինկած էր: Այս անգամ նորէն նախարարութեան կոչուելով ի հասակի 73 ամաց, անհոգ բարոյ թեթևութիւնը բերաւ հետ: Մօրեփա Արդարութեան պաշտօնեայ անուանեց Միրօմէնիլը, Պատերազմի՝ Սէն-Ժէրմէն կոմսը, Ծովային գործոց՝ Սարթինը, Արտաքին գործոց՝ Վէրժէնը, վերջապէս Գանձուց՝ Թիւրկօն: Ասիկայ, Ռուսսոյի գրուածոց զմայլող, Լիմօժ նահանգին տեսչութեան ժամանակը՝ մեծ տեսչութեան մը տաղանդ և բարի մարդոյ մը առաքինութիւն ցոյց տուաւ: Փիլիսոփայից և տնտեսագիտաց կարծիքներուն և զգաստ բարեկամն էր: Բայց թագաւորն ու Մօրեփա այս պաշտօնէին խորհուրդներն յառաջնմանէ ի դերև հանել տուին և Փառլամէնթը բացին (1774) կարծելով հաստատել ընկերական բարեկարգութիւնը, և հասարակութիւնը գոհացնել: Բայց այն ժողովները թագաւորն իր հօրերէն ազատելոյ չըրպատել՝ էն ի զատ՝ այնուհետև ինքզինքնին թագաւորութեան հակառակորդ և ամեն առանձին իշխանութեանց պաշտպան ցուցին:

Թիւրկոյի և Մալէզէրպի պաշտօնէ ձգումը: — Թիւրկօ Մալէզէրպը նախարարաց խումբին մէջ միացուցած էր. և երկուքն ի միասին իրենց ազնիւ նպատակ դրած էին հասարակաց բարելաւութիւնը, և կաշխատէին տէրութիւնը բարեկարգել: Ամսայն անդէն առաջին ձեռնարկութենէն չկրցան յաջողիլ: Թիւրկօ զանազան հրովարտակներ բերաւ Փառլամէնթին՝ որովհետև բանի ծառայութեան (գօռվէ) տեղ հասարակաց հարկ մը դրաւ ամեն կարգի անձանց վերայ: Մաքսաւորք՝ ազնուականք՝ արուեստից և ձեռագործաց ժողովները և ամեն տեսակ զեղծողները միաբանեցան մերժել առաջարկեալ և առաջարկելի բարեկարգութիւնները: Ասոնց բողոքներէն, որոց Մօրեփա ալ գաղտնի կերպիւ կընպաստէր, թագաւորը յոգնած և խաբուած՝ իր սիրած երկու նախարարները զրկեց: Ուստի Մալէզէրպ և Թիւրկօ հրաժարեցան, և իրենց գլխաւորութիւնը՝ որուն յառաջացեն էր «բնաւորութիւն, բնաւ արոյ յաւելում և ոչ փոխառութիւն,» ի դերև ելաւ: Բայց Թիւրկօ պաշտօնի վերայ եղած ժամանակը՝ երկու տարուան մէջ 24 միլիոն Փռանք պարտք վճարած և ուրիշ տնտեսական օգտակար գործեր բրած էր:

Նէքէր (1776-1781): — Թիւրկոյի յաջորդեց Կլինի, որ իր նախարարութեան կարճ միջոցը նշանակեց միայն վիճակահանութեան (լօթըրի) սկզբնաւորութեամբը, և բանի ծառայութեան վերստին հաստատութեամբը նոյն (1776): Յետոյ մեռաւ և իրեն յաջորդեց Նէքէր, որ էր Ժընէվցի սեղանաւոր մը Փարիզ բնակող, ուր մեծ հարստութեան տէր եղած էր, և որոյ աղջիկն այսօր Գաղղիոյ գրականութեան մէկ պարծանքն է, տիկին Սթալ, 1766ին ծնած և 1817ին մեռած: Ընչաշատ տուն մը մէջ այս սեղանաւորը կըհաւաքէր ընտիր ընկերութիւն մը, ազնիւ հանճարք, ծանր բարք, որով մեծ յարգ ստացաւ, և իր մէկ քանի տնտեսական գրութիւնները տէրութեան գործոց արժանի մարդոյ համբաւ մը շահեցուցին իրեն: Աս ալ Գաղղիան պարտքով (քրէտի) կուզէր ազատել: Ուստի միայն իր անուամբը փոխառութիւններ բրաւ, և ոչ թէ հասարակ ժամանակներու մէջ միայն, այլ ծովային պատերազմի մը ամբողջ ծախուցը հանելոյ ժամանակին, որ վերջացաւ իր սեղանաւորական գրաւթիւնն ապացուցանելոյ, ազգային հարստութեան նոր աղբիւրներ բանալով:

Ամերիկայի պատերազմը: — Այս պարագայներուն մէջ ծովային պատերազմը բացուեցաւ որ Գաղղիոյ դրօշակին պատիւը բարձրացոյց, սակայն գանձուն չփթութիւնն աւելցուց: Անգղիական Ամերիկայի իրենց գաղթականներուն վերայ ուզածնուն պէս քանի մը տուրք դնելով, անոնք առանց զէմ առք ելան և անկախութիւն հրատարակեցին: Վէրժէնի դաշինքն 1778ին սկզբները ճանչցաւ զանի և բարեկամական ու առևտրական դաշնադրութիւն մը բրաւ Ամերիկայի Միացեալ Նահանգաց հետ: Այս դաշնադրութեան հետևանքն եղաւ Գաղղիոյ և Մեծին Բրիտանիոյ մէջ պատերազմ բացուիլը: Ան առեն Օռվիլիէ կոմսին հրամանատարութեամբ երեսուն և երկու մեծ նաւերէ բաղկացեալ նաւատորմիղ մը դուրս ելաւ Պրէսթէն և համազօր նաւատորմղի մը հանդիպեցաւ Ուէսան ու Սօրլինկ կղզիներուն մէջ տեղը: (Յուլիս 27ին) յոյժ սաստիկ բայց անորոշ պատերազմէ մը յետոյ

երկու նաւատորմիղներն իրարմէ բաժնուեցան ։ Ցետոյ երկոտասան նաւէ բաղկացեալ ուրիշ նաւատորմիղ մը Խոմէնկ կոմսին հրամանատարութեամբ Գալոնէն մեկնելով Տըլըվառ մտաւ, Ֆիլատելֆիան պարպել տուաւ, և մինչ կըպատրաստուէր Ամերիկացւոց հետ Ռոտ-Այլանտին տիրել, պատերազմի սկսելու կէտին փոթորիկ մը ցիրուցան եղաւ ։ Այնուհետեւ Սէն-Լիւսի վերայ դիմեց, բայց այս կղզին չկրնալ առնելով՝ Մարթինիք քաշուեցաւ ։ Իսկ Անգղիացիք Ամերիկայի Հիւսիսային նահանգաց տիրել ուզելով, որ տէրութեան նուազ հակառակորդ կերեւէին իրենց, Սավաննահ քաղաքեցան և իրենց պատերազմի կայան ըրին զանի ։

Սպանիան Անգղիոյ դէմ կելլէ ։ — Ցաջորդ տարին Սպանիան իւր պատասխանութիւնը Գաղղիոյ միացուց, բանակ մը խրկեց Ճիպրալթարը պաշարելոյ, և երեսուն նաւ Մանշի ծովը՝ յենակցութեան Օրվիլիէի նաւատորմիղին ։ Իսկ Օրվիլիէ եօթանասուն մեծ նաւուց և բազմաթիւ կրկնայարկ և մանր նաւերու գլուխն անցած ատակի յարձակում մը կպատրաստէր Անգղիոյ, բայց կառաջի մրրիկ մը խափանարար եղաւ անոր ։

Ռոտնէյ ։ — 1780 ին Անգղիայի Ռոտնէյ ծովակալն Անթիլեան կղզիները Սպանիացւոց մէկ նաւատորմիղը ծեծեց և Ճիպրալթար օգնութիւն հասուց ։ Բայց Անթիլեան ծովուն մէջ Կիշան կոմսը գտաւ, որ Խոմէնկին յաջորդած էր, որուն զրօշակին երեք փառաւոր պատերազմաց մէջ առաւելութիւն ունենալ ցոյց տուաւ ։ Անթիլեան ծովերուն մէջ փոթորիկ մը չորս հարիւր նաւէն աւելի կորսնցուց, և Սպանիոյ նաւատորմիղին մէջ ժանտախտ մտնելով՝ Գաղղիական նաւատորմիղն ստիպուեցաւ անկէ բաժնուիլ, և երկու հարիւր նաւախումբ մը Գաղղիա բերելոյ գրաւեցաւ, ուր հասին առանց խոչնդոտի ։ Անգղիացիք նաւալ բաղդաւոր գտնուեցան ։ Անգղիայէն դէպ ի Ամերիկայ ու Հնդկաստան մեկնող իրենց երկու նաւախումբ Գաղղիացւոց ձեռքն անցաւ, որք հարիւր նաւ էին ։

Գաղղիոյ օգնութիւնը ։ — Ամերիկացիք, մինչև ան ատեն իրենց անկախութիւնն ստանալու համար թափած ճիգէն թուլցած՝ կատարեալ ինքնաթողութեան մէջ ինկած էին, և Վաշինկթըն յայտնեց թէ իւր բանակին վերայ չկրնար վստահիլ, որոյ մեծագոյն մասը կապըստամբէր ռոճկի համար, և թէ Միացեալ Նահանգը կը կորսուի եթէ Գաղղիոյ թագաւորը կանոնաւոր դրամական նպաստ, զգաստ զօրաց խումբ մը և նաւատորմիղ մը չղրկէ յԱմերիկայ ։ Խորհրդարանը բոլոր այս օգնութիւնը խնդրեց ։ Լա Ֆայէթ Գաղղիա եկաւ առանց խորհուրդը փութացընելոյ ։ և ան ատեն հոն ժամանեց եօթը մեծ նաւ, 10 միլիոն ֆրանք, վեց հազար ընտիր զօրք, ազնուականաց շքեղ խումբ մը և Ռօշամպօ կոմսը, որ Վաշինկթընի հրամանին յանձնեց ինքզինք ։

Զինեալ Չէզոքութիւն ։ — Բրիտանական ծովակալութիւնը դարէ մը ի վեր չէզոք տէրութեանց առևտրականներուն այցելութիւն ընելոյ՝ և եթէ պատերազմի պաշար կամ չինութեան նիւթ ունենային՝ առանց առնելու իրաւունք մը սեպհականած էր իրեն ։ Գաղղիա Մեծն Կատարինէն գրգռեց այս ամօթալի լուծը թօթափել, որ և նա յայտարարութիւն մը հրատարակեց նաւարկութեան ազատութեան վերայ, որ կրնայ այսպէս համառօտիլ ։ դրօշը վաճառքը կըծածկէ, պատերազմական նաւէ մը ընկերացեալ բոլոր չէզոք նաւերն ամէն այցելութենէ ազատ են ։ Նաւահանգիստ մը ան ատեն պաշարուած է, երբ զանի գոցելոյ բաւական զօրութիւն կայ առջևը և այլն ։ Գաղղիան ու Սպանիան այս յայտարարութեան ընդունեցին ։ Փրուսիան՝ Տանիմարքան՝ Շուէտը՝ Երկու Սիկիլիան և Աւստրիան իսկ փութացան անոր հաւանիլ, և նաւեր զինեցին որ զանի յարգել տան ։ քիչ մը ետքը Հոլանտան ալ հաւանեցաւ անոր ։ Ուստի այս տէրութեանց Ռուսիոյ հետ միաբանիլը զինեալ չէզոքութիւն կոչեցաւ ։

Հոլանտա Գաղղիոյ հետ կդաշնակցի ։ — Այն միջոցին երբ Ջօնսթօն ծովակալը Հնդկաստան չուեց այն տեղի բոլոր Հոլանտայի հաստատութիւնները ջնջելու համար, նոյն տէրութեան Խորհրդարանը խնդրեց Գաղղիայէն իրենց գաղթականաց երկիրն ապահովել ։ Ուստի Սիւֆրան հրամանատարութեամբ վեց նաւ խրկուեցաւ Ջօնսթօնը հալածելոյ ։ Եւ Կրասի հրամանատարութեամբ քսան և մէկ նաւ Անգղիական նաւատորմիղը ծեծեցին, որ տասն և ութը նաւէ բաղկացեալ էր, Սէնթ-Եուսթաշը ու Թապակօն առին, վերջապէս Չէզափիքի ծովածոցը մտան, որպէս զի Վաշինկթընի ու Ռօշամպօյի յառաջացեալ ընթացակից լինին, որոց նպատակն էր Գօրնուալիսի բանակը պաշարել Եորք-Թօվն թերակղզւոյն մէջ ։

Փարիզի Ակադեմական Ընկերութեան անդամոց մէկն ։

Այս օրերս գաղղիերէն նոր հրատարակութիւն մը ևս տեսանք, որ կարծեմք քիչ օգտակար չէ մեր Ազգին համար ։ Կորիկոսոյ Կոստանդին կոմսի որդի Սմբատ սպարապետին Տարեգրոց Քաղուածին համար կըսեմք, զոր Մոսկուայի և Փարիզի հայկական տպերէն ի գաղղիական լեզու փոխած է հայագէտ և գիտնական Գ. Վ. Լանկլուա, և որ Ս. Փէթրպուրկի կայսերական Ճեմարանին ընդունելով՝ այս տարի ի լոյս կընծայեցաւ նոյն Ճեմարանին կողմէն ։

Հայասէր Մեծարգոյ Թարգմանչին Ցառաջաբանին մէկ-երկու մասը մեր ընթերցողաց հաղորդել արժան թուեցաւ մեզ, ուստի յաջորդ թերթերով պիտի կատարեմք ։

Իր թուղթ և Մոնտ անուն Ճանապարհորդութեանց օրագիրը, որ հրատարակի ի մայրաքաղաքս Գ. Էտուարտ Շառթօնի վերատեսչութեամբ, իւր 125 թուոյն մէջ Գ. Վիքթօր Լանկլուայի Կիլիկիոյ Ճանապարհորդութեան երկրորդ մասը կըշարունակէ ։ Մեծարգոյ հեղինակն իւր զննութեանց առաջին մասն արդէն հրատարակած էր նոյն օրագրոյն միջոցաւ. (հատոր Գ. եր. 401 ։)

Այս երկրորդ մասին մէջ Գ. Վ. Լանկլուա կըպատմէ իւր Մէրսին ժամանելը, Թարսոն լինելը, այն քաղաքին բնակչաց թիւը և անոնց կենակցութիւնն ու սովորութիւնները . յետոյ կընկարագրէ այն ծովեզերքին աւերակները, Պոմպէյօպօլիսը, Մսիսը, Այասը ամէնագեղեցիկ պատկերներով հանդերձ. որք են, ա. Գ. Վ. Լանկլուա (արևելեան հագուստով) և իւր ընկերը Պօթրոս Ռօք, — բ. Տէմիր Գափու ի Թարսոն, — գ. Թարսոն քաղաքին պատկերը, — դ. Սարգանակաց գերեզմանը Թարսոնի մօտ, — ե. Արմթիսի գերեզմանն ի Պոմպէյօպոլիս, — զ. Պոմպէյօպոլիս, — է. Տորոսի բնակիչքը, - Թիւրքմէն ցեղապետ մը, Հայ եպիսկոպոս մը, Կիլիկիոյ քրիստոնեայ բնակիչք ։ — ը. Կոռիկոսի պատկերը . — թ. Այասայ պատկերը լուսանկարով առնուած . — ժ. Մսիսի Փիրամ գետին ընթացքը . — ժա. Թիւմօ Գալէսին . — ժբ. Այասի տեսքը ։

Գ. Վ. Լանկլուայի Կիլիկիոյ Ճանապարհորդութեան, որ մօտերս հրատարակեց, այս երկու մասերը կատարեալ գաղափար մը կըտան ամէն մասամբ հետաքրքրութեան արժանի երկրի մը վերայ, և մանաւանդ դեռ հոն բնակող բազմաթիւ Հայերը կը ծանուցանեն ։

Մենք միտք ունինք այս մասէն քանի մը հատուած թարգմանել և յաջորդ թիւերով հաղորդել մերայնոց, քաջայայտ լինելով թէ հետաքրքրութեամբ պիտի կարդան ։

Ստորագրութիւն ի նպաստ Օվաճըգ հայաբնակ գիւղի հրկիզելոց ։

Նախընթաց թուոյն գումարը	Ֆրանք	10
Լրագրոյս բաժանորդներէն մէկը	»	4
Պանդուխտ Հայ մը	»	3
Գումար	»	17

Բրիտանիէն նոր կրօնք քարոզող նոր առաքեալներ Օսմանեան գաւառաց Հայոց մէջ այս միջոցիս աւելի եռանդով աշխատիլ սկսելով՝ կերևի թէ ժողովրդեան հրապուրիչ նոր միջոց մըն ալ գտեր են, այն է՝ իրենց քարոզած կրօնքին ընդունողներուն տէրութեան վճարելիք տուրքը թեթևցընելոյ հնարք մը, որուն ծանրութիւնը Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ մէջ կեցողներուն վերայ կը մնայ ։ Շահասէր և ռամիկ Հայեր այս խայծէն բռնուիլ սկսելով՝ Պօլսոյ ազգային Վարչութիւնն եղելութիւնը Բ. Դրան կըհաղորդէ, և ան ալ իրաւունքը ճանաչելով գաւառաց կուսակալներուն հրամանագիր մը խրկեր է, որով կըպատուիրէ թէ, «Հայերուն մէջէն կամ Հռոմէադաւան եղողներուն և կամ ուրիշ կրօնից հետևողներուն՝ ինչպէս որ վերը ըսինք՝ թէ՛ զինուորական և թէ՛ սովորական տուրքերէն Հայութեան ժամանակին տարուէ տարի քանի ղուրուշ կըվճարէին նէ, դարձեալ նոյնը վճարելու համար հետևած Ազգին հաշիւը անցնի ամբողջ և այս մասին բնաւ անիրաւութիւն մը չըլլայ ։» և այլն ։

Ինչպէս կըտեսնուի, Հայոց ազգն այս բանին մէջ իւր մէկ իրաւունքը շահեր է Բ. Դրան արդարասիրութեան շնորհիւ . և սոր վրայ ոչ Հռոմէական և ոչ բողոքական համայնքք գանգատելոյ տեղի ունին ։ Ուստի մեզի զարմանք պատճառեց երբ տեսանք որ Մէնճուան իւր վերջին թուովը զայրոյթ կըցուցանէ, իբր թէ ազգային Վարչութիւնն իր իրաւունքը Բ. Դրանէն խնդրելով՝ անիրաւութիւն կամ զրկանք ըրած ըլլար մեզմէ անջատեալ եղբարց ։ Ատիկայ բնաւ չենք կրնար ըսել, մանաւանդ երբ կառավարութիւնն ալ Հայոց խնդիրքն արդար գտնելով կընդունի և կըհաստատէ ։

Բայց Մէնճուային զայրոյթը չէ միայն որ մեր ուշադրութիւնը կըգրաւէ, այլ նաև հետևեալ ծանր խօսքը, որ իւր Ազգին պատույն նախանձախնդիր եղող ամէն Հայոց վերայ դէշ տպաւորութիւն մը կընէ անշուշտ ։

« Հայոց Պատրիարքարանին այս յայտարարութեանը յոյժ շատ բան կրնայինք ըսել, կըսէ յիշեալ թերթը, յոյժ շատ բան և խիստ շատ երես կարմրցընող խօսքեր, բայց կըլռենք, ոչ թէ բայէթի համար, վասն զի ալ բայէթի տեղ չէ մնացած, այլ ժամանակին ընդարձակօրէն խօսելոյ համար ։» և այլն ։

Մէնճուային համեստ և քաղաքագէտ հեղինակն այսպիսի խօսք չէր սպասուէր ամենևին ։ Անշուշտ նա գիտէ թէ Ազգին Պատրիարքարանը մէկ կամ երկու Հայ ըսել չէ, այլ ազգ ըսել է, որուն «ալ բայէթի տեղ չէ մնացած» չկրնար ըսուիլ կարծեմք ։

Ցուսամք թէ Մէնճուան պիտի հաճի այս խօսքը փոխել. չէ՞ նէ՝ Հայերուն ուրիշ ընելիք չմնար, եթէ ոչ՝ այսուհետև բայէթ չընել իրեն ։

Այս օրերս բերկրալից տեղեկութիւններ առինք Հալէպէն, զորս մերայնոց հաղորդել կըփութամք ։

Քաղաքին ազգասէր երեւելիներէն Մեծարգոյ Ց. Ա. Քրիբրձեանօֆի անխոնջ ջանիւքը փոքրիկ բայց բարեկարգ՝ աղջկանց դպրոց մը հաստատուեր է հոն, որոյ մէջ 30 ի չափ օրիորդք կըդաստիարակին ։ Նաև գրատուն մը, ուր կըվաճառի ամէն անոնց գրեանքը՝ որ կըհաճին հոն խրկել ։ Արդէն Վենետիկոյ Մխիթարեան Միաբանութիւնը՝ վաճառելոյ համար բազմաթիւ գրեանք առաքեր է նոյն գրատան ։ Ցուսամք թէ ուրիշ Հայ տպագրատէրք եւս կըփութան օգուտ քաղել այս տարածման միջոցէն ։

Մեր ազգին տպագրիչները միշտ տրտունջ ունին գրքերնին սակաւ ծախուելէն, որուն մէկ պատճառն ալ տարածելոյ միջոց չունենալնին է ։ Ուստի շնորհակալ լինել պարտին յիշեալ ազգասէրին, որ այդ միջոցն իրենց ընծայելէն ի զատ՝ ուրիշ քաղաքաց ալ բարի օրինակ կըլինի ։

Կըլսենք թէ նոյն Մեծարգոյ անձը մեծ ջանիւք կաշխատի հոն տպագրութեան մամուլ մը հաստատելոյ և փոքրիկ Հայ թատրոն մը բանալոյ, որուն ամէն կերպ յաջողութիւն կըմաղթեմք ի բոլոր սրտէ ։

Մեր ընթերցողաց աչքին առջին կըդնենք, կըսէ Լը Գօմիս Ակրիգօլ օրագիրը, Գերմանիոյ Տարմշտատ քաղաքը բացօթեայ տեղ բռնուած շերամի պատուաստութեան մը, որ կարևոր մանր տեղեկութիւններ կըպարունակէ . և շնորհակալութիւններս կըմատուցանենք Գ. Շառլ Նէյին՝ այս պատմութիւնը մեզ հաղորդելուն համար, որ ամէն շերամագործներուն օգտակար պիտի լինի ։

«Արդոյ Խմբագիր,

» Ներեցէ՛ք ինձ որ ներկայիս հաղորդեմ ձեզ բացօթեայ տեղ նոյն խակ թթենեաց (թութի ծառերուն) վերայ սնուցուած շերամի տեղեկութիւն մը ։ Այս գործը շատ աղէկ յաջողեցաւ, և յուսամ թէ ձեր շերամագործներուն անօգուտ չլինիր անոր պատմութիւնը ։

» Արդէն 1859 ին անոր մէկ պզտիկ փորձն ըրած էի 50-60 որդ թող տալով թթենիի մը վերայ, զոր յառաջմանէ ուռկանով (ձուկի աղ) ծածկած էի, որպէս զի որդերը թռչնոց կեր լինելէ զերծ մնային ։ Մինչև ետքը շատ յաջող գնաց . միայն բոժոժ կապելոյ ժամանակը որդերը ճիւղերուն ծայրերն ելնելով՝ շատը թռչնոց կեր եղան, քանի մը հատ ալ ուռկանին ծակերէն դուրս ելնել ուզելով՝ խեղդուեր էին ։ Ուստի վեց հատ ընտիր բոժոժ քաղեցի որ ճիւղերուն մէջ մնացող որդերը գործեր էին ։

» 1860 ին օդերը շատ դէշ երթալով՝ փորձերս չկըցի շարունակել, բայց տօքթօր Գ. Շալանին տեղեկութիւնները կարդալէս յետոյ վրաս նոր եռանդ մը եկաւ, և որոշեցի որ այս գործոյն յաջողութիւնն ապահովելոյ համար պէտք եղած բոլոր զգուշութիւնն ընեմ 1861 ին ։

» Օրին մէկը կնոջ մը հանդիպեցայ, որ իր վիթխարի քրինօլինով մեծ տակառի մը ձև առած էր, ինքնիրենս ըսի թէ առանց պահարանի մը տակ բազմաթիւ որդեր կրնան պատսպարիլ օդին խառնակութեան . և 50 քառակուսի մէթր բամբակէ բաց գոյն հաստատ կտաւէ մեծ քրինօլին մը շինել տուի ։

» Առաջին քունէն անմիջապէս յետոյ՝ 600 հատ ...

մնացող որդեր թող տրուեցան 36 տարեկան կարմ թը-թենի մը տերևներուն վերայ, որք, ըստ երևութին, կրնային հազարէն աւելի որդ սնուցանել սենեկի մը մէջ։ Այնուհետև մեծ տոպրակը ծառին վերայ անցուեցաւ, վերի կողմերէն չորս գերաններէ կախուած՝ որք մոմապատ կտաւէ (մուշամպա) թեթև ծածկոց մը կըկրէին, որդերն անձրևէ պահելոյ համար։ Տոպրակին վարի կողմն ալ հաւաքուելով ծառին բունին վերայ կապուեցաւ, որով ծառին բոլոր ոստերը տոպրակին մէջ մնացին. և կուպրի ու փայտի սղոցածքի թեթև խառնուրդով մը ծառին բունը ծեփուելով՝ մրջնոց ներս մտնելն արգիլուեցաւ։

» Տասն և հինգ օր յետոյ, որուն մէջ օդը երբեմն պարզ՝ երբեմն շատ ցուրտ և երբեմն սաստիկ անձրևային և մրրկախառն եղաւ, հետաքրքրութեամբ կուզէի գիտնալ թէ որդերս ինչպէս էին։ Տոպրակին բերանը բանալով՝ զարմանքս արդարև շատ մեծ եղաւ, երբ տեսայ որ ծառին վերայ գրեթէ տերեւ չէր մնացած, եւ այն կէտէն յետոյ հարկ եղաւ որդերը սնուցանելոյ համար թթենեաց ոստեր ներս խոթել։

» Դէպ ի չորրորդ քունին մօտերը, տեղատարափէ եւ փոթորիկէ մը յետոյ՝ որ ծածկոցը բոլորովին թռուցեր էր, շատ երկիւղ ունէի թէ որդերս ամենքն ալ ջնջուած կըլլային, բայց, նոր զարմանք, թէեւ ջուրի մէջ ձգուած ի պէս թրջած էին ու ծառին վերայ տերև մը անգամ չէր մնացած, կատարեալ առողջ գտնուեցան ամենքն ալ։

» Այնուհետև գիրենք ուրիշ մեծ թթենիի մը վերայ փոխադրեցի, որ քոհնօրհնով ծածկուած և վրան ալ հին տախտակներէ ծածք մը շինուած էր։ Ահա որդերս հոն աւելի առատ եղեցիկ բոժոժներ հիւսեցին, որոյմէ 70 կրամ սերմ ստացայ։ Հաւանականաբար բերքն աւելի առատ պիտի լինէր, եթէ, թթենիի ոստեր ներս խոթուած ժամանակը, բազմաթիւ որդեր չվիրաւորէին։

» Տօքթէօր Պ. Շավանի գրածին համեմատ թիթեռնիկներուն արիւնը մեծ ուշադրութեամբ քննելի խոշորացուցով մը որ նիթերը 400 անգամ կըմեծցընէր, բայց մէջը չգտայ ոչ ջրի գնտակներ ոչ կտրուած ու խաչաձև եղած թելեր՝ որք իրը թէ նշան պիտի լինէին ասիտ իրիքի կամ հիփիրիքի քարանալոյն, ինչպէս նկարագրած է այն գիտնական դաստառն։ Եւ ուրիշ բան չկրցի գտնել, եթէ ոչ քանի մը ուրիշ մանր նիթեր, որոց ձևը կըգտնուին Պ. Նէօպոէրի գրքին երկրորդ տպագրութեան մէջ։

» Բացօթեայ տեղ այս բոնած շերամիս համար եղած ծախքը շատ քիչ է մանաւանդ ապահովութեամբ յառաջ գալիք սերմին քանակութեան համեմատութեամբ։ Ահաւասիկ ծախուց ցուցակը։

50 քառակուսի մէթր բամբակէ կտաւ	12 Ֆռ.	50
4 մոյթ (տէսմէէր) եղեւնի ծառէ (չամ)	2	
մոմապատ կտաւ	7	50
աշխատութիւն	2	
	24	00

» Առնցմէ միայն մոմապատ կտաւն է որ բոլորովին անպիտանացաւ, իսկ մնացեալքը դեռ շատ տարիներ կարենն գործիս ծառայել։

» Այս փոքրիկ սկզբնաւորութեանս յոյժ զոհացուցիչ արդիւնքը զիս կըպարտաւորէ յաջորդ տարիներուն մէջ ալ շարունակել աւելի ընդարձակ կերպով։ Անոր համար տեղէ տեղ տանելի հիւղեր շինել պիտի տամ, որք վեց թթենիի ծածկելոյ չափ մեծութիւն ունենան, և ծառերուն ճիւղերն իրարու մօտեցընելոյ խնամք պիտի տանիմ, որպիսի զի որդերը գիւրութեամբ մէկ ծառէն միւսը կարենան անցնիլ։ Նաև փորձ մըն ալ պիտի ընեմ տեսնելոյ համար թէ առանց անձրևէն պատսպարուելոյ միայն քոհնօրհնին տակ կրնան՞ մի ապրիլ որդերը մինչև վերջը։

» Ընդունեցէ՛ք, և այլն։ Շառլ Նէց։

» Տարմշդատ, 29 սեպտեմբեր 1861։ »

ԱՅԼԵՒԱՅԼՔ

Օրինիօն Նատիոնալին մայիս 25ի թուոյն մէջ հետևեալ բերկրանքի լուրը կըկարդանք։

« Տէր Ամբրոսիոս Գաղթայեան, որ գիտնոյ մէջ ծանօթ է արևելեան գրականական և լեզուագիտական բազմաթիւ երկասիրութեամբքը, Ռուսոյ կայսերէն Սուրբ Ստանիսլասի կարգին ասպետութեան նշանն ընկալաւ։»

Արդէն համութեամբ լսած էինք թէ նոյն Արժանապատիւ Վարդապետն ասկէ չորս-հինգ ամիս յառաջ Նորին Կայսերական Վեհափառութենէն անդամանդէ ծանրագին մատանի մը ընդունած էր։

— *Արշալուսոյ* 673 թուոյն մէջ կըկարդանք թէ ի Կալկաթայ Եղբայրաբար անուն քաղաքական և բանասիրական տասնօրեայ լրագիր մի սկսեր է հրատարակիլ վիմագրութեամբ, որոյ խմբագիրն է Պ. Եղիազար Տէր Յարութիւնեան ուսումնական անձը։

Այս լրագրին, որուն միջոցաւը հաղորդակցութիւն պիտի ունենանք մեր հնդկաբնակ սիրելի ազգայնոյ հետ, ամսական գինն է չորս շըլինկ։

— Մոսկուայէն ապրիլ 14 թուով հետևեալը կըգրեն Արշալուսոյ։

« Սինոդն սրբոյ Էջմիածնի համաձայնեցաւ թոյլ տալ շարունակել զսպագրութիւնն Հիւսափայլ օրագրին, այնու պայմանաւ զի մի տպիցին ինմին հոգևոր յօդուածք. այսինքն այնպիսի յօդուածք որք վերաբերին առ հաւատն կամ առ ծէս Հայաստանեայց սուրբ Եկեղեցւոյ։ »

Դրուած պայմանին վերայ ինչ որ ըսեմք՝ փետրուար 14ի թերթով ըսածնիս կրկնած պիտի լինիմք։

— Լրագրոյս 57 (դեկտեմբեր 20ի) թուովն ըսած էինք թէ գրաբարի մշակութեան սկզբնաւորութիւնն Զմիւռնիա պիտի լինի. քանզի նոյն քաղաքին ուսումնական երիտասարդները հայկական բուն լեզուին տարածմանը մեծ փափաք ունին, և կըխորհին օրագրի միջոցաւ պարզ դիւրաւ յօդուածներ հրատարակել։

Այս շաբթու ուրախութեամբ տեսանք այդ սկզբնաւորութիւնը Զմիւռնիոյ Գարուն Հայաստանի նորածին հանդիսին մայիս 5ի թուոյն մէջ, որուն համար կըշնորհաւորեմք անոր ուսումնական Տնօրէնը Մեծարգոյ Գր. Պ. Պարտիզպանեան, և յօդուածին Արդոյ գրիչը։

— Փորթուկալի Վ. Թագաւորը, Լուտովիկոս Ա., խորհրդարանաց ծանոյց թէ ինք մօտերս պիտի ամուսնանայ Իտալիոյ Վ. Թագաւոր Վիկթոր-Էմմանուէլի հինգերորդ զաւակ Մարիա Փիա իշխանուհւոյն հետ։

Լուտովիկոս Ա. ծնած է 1838 հոկտեմբեր 31ին. հետևապար այժմ իւր 24 տարեկան հասակին մէջ է։

— Հալէպէն Գաղղիոյ լրագիրներուն կըգրեն թէ, քրիստոնեայք հոն ամեն օր մահմետականներէն կընախատուին, և Գաղղիոյ հիւպատոսին կինը փողոցին մէջ ծեծուեր է մահմետական կնիկ մը։

ԱՌԵՒՏՐԱԿԱՆ

ՄԱՐՍԻԼԻԱ, 31 ՄԱՅԻՍ 1862։

Մեռաբ և Բոժոժ։

Շարաթը մեծ հանդարտութեամբ անցաւ, որուն գլխաւոր պատճառը հրապարակին վերայ քիչ ապրանք գտնուիլն էր։

Երեկ, ուրբաթ, 60 հակ Պարսկաստանի մեռաբս ծախուեցաւ, Ռալի, TO. Ֆ. 46, էաք. հարիւրին 10. և 26 պալեայ Արտասին, Ֆ. 36։

Բամբակ։

Սպանիան Մարսիլիայէն ապրանք ուզելը դադրեցընելով՝ և գնողները, Լիվրփուլի՝ Հավրի և Ամերիգայի հրապարակաց հանդարտութեան պատճառաւ՝ հրապարակին ետ քաշուելով՝ այս շաբթու ամենևին առևտուր չեղաւ։

Բուրդ։

Նաւերէն շատ ապրանք չպարպուելով շաբաթը քիչ գործով անցաւ։ Ճէզայիրէն քիչ բուրդ ժամանելն ամենուն զարմանք կըպատճառէ։

Առևտրոյն կացութիւնը մի և նոյն է և գիներն անփոփոխ կըմնան։

Շաբթուանս ժամանած ապրանքն է, 422 պալ. Ճէզայիրէն, 377 պալ. Թունուզէն, 508 պալ. Մարոգէն, 56 պալ. Ասրեստանէն, և 300 պալ. Պոլիսէն։

Զտած Շարար (Ռաֆինէ)։

Օրէնսդիր ժողովոյն յանձնաժողովն շաբաթին վերայ նոր տուրք մը դրուին ընդունելը՝ հրապարակը վարանայ մէջ ձգեց։ Այս լրոյն առաջին ազդեցութիւնն եղաւ պատրաստ ապրանաց վաճառման բոլորովին դադրիլը։ Գործարանատերք իսկ քիչ յոժարութիւն ունին յունիս ամսոյ մէջ յանձնելի ապրանք վաճառելոյ և միայն յուլիսի համար յանձնառու կըլլին։

Ապրանաց անուանական արժէքն հետևեալքն են։

Գլուխ մերկ՝ 50 քիլօկրամը Ֆ. 41 50։ — Թղթով 7 0/0, Ֆ. 41։ — Գլուխ 3 քիլօկրամնոց Ֆ. 45։ — Ծեծած, Ֆ. 45։ — Փխրած (թօզ) տակառով, Ֆ. 41։ — Նոյնը մանր տակառներով, Ֆ. 41 50։ Բոլորն ալ հարիւրին մէկ ու կէս էսրօնթով, և մաքսէն յանձնելոյ պայմանաւ։

Սուրմ (խահվէ)։

Այս շաբթու գործերը շատ հանդարտ էին, բայց վաճառողները, գլխաւորապէս ապրանաց նուազութեան պատճառաւ, գիներուն վրայ հաստատուն կըկենան։ Մաքսէն յանձնելի 200 տոպրակ կանաչ Կէյրա վաճառեցաւ՝ 50 քիլօկրամը Ֆ. 100, էաք. 1, չորս ամիս վճարօրով։ Պրէզիլոյ տեսակներէն մանր վաճառումներ եղան, ընդամենը 800 տոպրակ, Ֆ. 74էն 85, ըստ տեսակին։

Յորևև։

Այս շաբթու հրապարակին վերայ գիները չփոխընելոյ մեծ ճիգ կար։ Քիչ ապրանք ու զուիլը, բաւական առատ ժամանելը, Մարսիլիա գալոյ համար յորեն բարձած շատ նաւերու Տարտանէլի նեղուցէն դուրս ելնելը, բոլորն իսիասին շատ ծանրացան գիներուն վերայ, և եղած քանի մը գործերը միայն վաճառողաց զիջումներովն յաջողեցան։

Ահաւասիկ երեկուան ծախուած յորենին ցանկը։

960 էրթօլիդր թոսկանրօք, 160 լիդրը 128-123 քիլօկրամ կշռող, Ֆ. 34. 3200 էրթ. Դանուբի, 125-121, Ֆ. 27. 1920 էրթ. Ռումէլիի, 124-120, Ֆ. 27 25. 1600 էրթ. Կալացի, 126-122, Ֆ. 30. 1600 Պուրկազ, 124-120, Ֆ. 27. 1280 էրթ. Օտէսսայի Իրբա, 125-121, Ֆ. 31. 960 էրթ. Կալացի, 125-121, Ֆ. 29 50. 480 էրթ. Փոլոնիոյ, 125-121, Ֆ. 31. և 1120 էրթ. Ինէգլի, 123-119, Ֆ. 29 25։

Իսկ շաբթուանս ժամանածն է ընդամենը 71,993 էրթօլիդր զանազան երկիրներէ։

Իտալիա Հունտր։

Այս շաբթու առևտուրը գրեթէ ոչինչ էր։ Հնդկաստանէն ապրանք բերել տուողները նաւահանգստին մէջ չկրնալ ծախելով՝ կերևի թէ շտեմարանելոյ միտք ունին եթէ 53 Ֆռանք չգտնեն։ Ապրանքին վաճառման կացութիւնը գրեթէ մի և նոյն է. գործարաններէն մէկ քանին գոց են, մէկ քանին ալ քիչ հունտ ունին. որմէ կըհետևի թէ մօտերս ձէթերուն գիները պիտի բարձրանան, որ արդէն սկսած են քիչնալ։

Արևելքի սուսամիներուն գիները հաստատուն կըկենան Ֆ. 62էն 62 25. և այս վերջին գնով շտեմարանէ մաս մը վաճառեցաւ։

500 կենդինար ալ Հնդկաստանի սուսամ գնեցին Ֆ. 53։

Յանձնելոյ ժամանակին համեմատ՝ Ֆռ. 38 25 և Ֆռ. 37 50ի Ռուսիոյ՝ և Ֆ. 39 Ռումէլիի քթանի հունտ վաճառողները միշտ քիչ են։

Եգիպտոսի բամբակի հունտը կարժէ Ֆ. 17 25էն 17 50։

Բոլոր շատորագրեալ յօդուածոց համար. Ա. Մուրատեան։

Մայիս 19էն մինչև 31 Տաճկաստանէն Մարսիլիոյ նաւահանգիստը մտած գլխաւոր ապրանաց տեսակներն ու քանակութիւնը։

Մեռաբս	պալեայ	503
Բոժոժ (քօզա)	պալեայ	190
Մեռաբսի կոտրտուք (Ֆռիզոն)	պալեայ	332
Խոշոր մեռաբս (պուռ)	պալեայ	6
Շերամի հունտ	անտուկ	0
Բամբակ	պալեայ	1318
Բուրդ	պալեայ	517
Մորթ	պալեայ	321
Շուշմայ (սուսամ)	տոպրակ	316
Սեղրամամ (պալմուտու)	տոպրակ	1
Խահվէ	տոպրակ	730
Տզրուկ (սիլիկ)	տակառ	0
Խէժ Արարիոյ (զամքարասը)	տոպրակ	264
Գինի Կիպրոսի	տակառ	19
Պղինձ (պարրա) 04 մաս (փառթի) և	պալեայ	15
Եղջիւր (պույնուղ) 0 մաս և	տոպրակ	188
Հոտաւէտ իւղ	անտուկ	2
Ծխախոտ (թիթիւն)	պալեայ	20
Սպանդ (սփանկէր)	պալեայ	24
Գիտոր (մաղը)	տոպրակ	52
Բամբակի հունտ	արտէպ	0
Տորոն (քէօր պոյա)	պալեայ	140
Թորթ (մահմուտիյէ)	տոպրակ	1
Զամիչ	տոպրակ	240
Ափիոն	անտուկ	3
Խաչխաչի հունտ	տոպրակ	0
Խունկ	տակառ	14
Մաստուտակ (միյան քէօրիս)	պալեայ	645
Քթանի հունտ	տոպրակ	3
Կնքեալ ծրար դրամոց		11

Խմբագիր-Տնօրէն. Ա. ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ.

Հանդերձատու. ՎԻԳԹՈՐ ԼԱՆԿԼՕԱ.

Ի Գրչատան Կ. Վ. Շահնազարեան։

Paris. — Imprimé par E. THUNOT et Ce, rue Racine, 26.